

שמונה פרקים לרמב"ם – פרק רביעי

המעשים הטובים - הם המעשים השונים, הממצעים בין שתי קצוות ששתייהן רע: האחת מהן - תוספת, והשנית - חסרון. והמעלות - הן תכונות נפשיות וקנינים ממצעים בין שתי תכונות רעות: האחת מהן - יתרה, והאחרת - חסרה. מן התכונות האלה יתחילו הפעולות ההן. והמשל בו: הזהירות, שהיא מדה ממצעת בין רב הפאנה ובין העדר הרגשה הנאה. הזהירות היא מפעלות הטובות; ותכונת הנפש, אשר תתחייב ממנה הזהירות - היא מעלת המדות. אבל רב הפאנה - הוא הקצה הראשון; והעדר הרגשה הנאה לגמרי - הוא הקצה האחרון, ושניהם רע גמור. ושתי תכונות הנפש, אשר מהן יתחייב רב הפאנה, והיא: התכונה היתרה; והעדר הרגשה, והיא: התכונה החסרה - שתייהן יחד פחיתות מפחיתות המדות.

וכן הנדיבות - ממצעת בין הפילות והפזר; והגבורה - ממצעת בין המסירה לסכנות ובין רף הלבב; והסלסול - ממצע בין ההתנשאות ובין הנבלה. ופרוש סלסול - הוא: מי שמתכבד כראוי ואינו מתנבל בדבר. וההתנשאות - היא: שיתכבד האדם יותר מוהראוי לו. והנבלה - ידועה, והיא: שיעשה אדם מעשים בלתי הגונים שיש בהם פחיתות הרבה וחרפה. והנחת - ממצעת בין הקטרוג והקנטרנות, ובין רכות הטבע, מה שקורין בלע"ז: מולד"ה והוא: מי שהוא בלא דבור ובלא מעשה לכבדות טבעו וקר מזגו, והוא כנגד הקטרוג שיבא מחדוד טבעו וחם מזגו. והענוה - ממצעת בין הגאון ובין שפלות הרוח. והסתפקות - ממצעת בין אהבת הממון ובין העצלות. וטוב-לב - ממצע בין הנבלה ויתרון טוב הלבב (ומפני שאין למדות האלה שם ידוע בלשוננו - צריך לפרש עניניהם, ומהשורצים בו הפילוסופים: לב טוב - קוראים: מי שכלפונתו להיטיב לבני אדם בגופו, ועצתו, ובממנו בכל יכלתו, בלתי שישגיחו נזק או בזיון, והוא: האמצעי. והנבל - הוא הפך זה, והוא: מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם בדבר, אפילו במה שאין לו בו חסרון, ולא טרח, ולא נזק - והוא: הקצה האחרון. ויתרון טוב הלבב - הוא: שעושה דברים הנזקרים ב"לב טוב", ואפילו אם ישיגו בזה נזק גדול, או בזיון, או טרח רב והפסד מרבה - והוא: הקצה הראשון). והסבלנות - ממצע בין הפעס והעדר הרגשת חרפה ובוז. ובשתפנים - ממצע בין העזות והבישנות (פרוש נראה לי מדברי רבתינו, זכרונם לברכה, שהבישן הוא אצלם: מי שיש לו רב בשת; ובשת פנים, היא הממצע - ממאמרם: "לא הבישן למד" (אבות ב ה), ולא אמרו: אין בשת פנים למד; ואמרו: "בשת-פנים לגן-עדן" (שם כ), ולא אמרו: ה"בישן" - ולזה סדרתים כר). וכן שאר המדות יצטרכו על כל פנים לשמות מנחים להם מהספמה, שיהיו הענינים מוכנים.

והרבה פעמים יטעו בני אדם באלו הפעולות ויחשבו אחד מהקצוות - טוב ומעלה ממעלות הנפש. פעמים יחשבו הקצה הראשון - טוב, כמו שייחשבו המסירה לסכנות - מעלה, ויקראו המוסרים עצמם לסכנות: גבורים; וכשיראו מי שהוא בתכלית זאת המדה, רצוני לומר: שמוסר עצמו לסכנות ומוסר עצמו למיתה בכונה, ופעמים ינצל במקרה - יחשיבוהו בזה ויאמרו עליו שהוא: גבור. ופעמים יחשבו הקצה האחרון שהוא טוב, ויאמרו עלפחות הנפש - שהוא: סבלן; ועלהעצל - שהוא: שמח בחלקו; ועלנעדר הרגשה הנאות לעביטבעו - שהוא: נזקק, כלומר: יראחטא. ועלזה המין מהטעות יחשבו גם-כן הפזר ויתרון טוב הלבב מן הפעולות הטובות - וזה כלו טעות. ואמנם ישבח באמת הממצע, ואילו צריך לאדם שיכון וישקל פעולותיו כלם תמיד עד שיתמצעו.

ודע" שאלו המעלות והפחיתות אשר למדות לא יגיעו ולא יתחשבו בנפש, רק בכפל הפעולות הבאות מן המדה ההיא פעמים רבות ובזמן ארוך והרגילות בהן. ואם היו הפעולות ההן טובות, יהיה המגיע לנו מהן - מעלה; ואם היו רעות, יהיה המגיע לנו מהן - פחיתות. ומפני שאין אדם בטבעו בתחלת ענינו בעל מעלה, ולא בעל חסרון - כמו שנבאר בפרק השמיני - והוא ירגיל בלא ספק פעולות מקטנותו, כפי מנהג קרוביו ואנשי ארצו. ואפשר שיהיו הפעולות ההן ממצעות, ואפשר שיהיו מותרות, או מחסרות,

כפי שספרנו, ותהיה נפשו חולה - ראוי שילכו ברפואתו כדרך רפואות הגופות בשנה: קשם שהגוף, כשיצא משויו נראה אל איזה צד נטה ויצא, ונעמד כנגדו בהפכו, עד שישבו אל השווי. וכשישתנה, נסלק ידיו מן ההפוך ונשוב לעשות לו מה שיעמידהו על שויו - כן נעשה במדות בשנה. והמשל בו: כשנראה אדם שהיתה לו תכונה בנפשו וחסר בה נפשו מקלטובה לרב הכילות - וזו פחיתות מפחיתות הנפש; והפעל אשר יעשהו - מפעלות הרע, כמו שבארנו בזה הפרק. וכשנרצה לרפאות זה החלי, לא נצוהו להרגיל בנדיבות- שזהו, כמו שירפא מי שיגבר עליו החם בדבר הממצע השנה, שלא יבראהו מחלי; אבל צריך שנביאהו לפזר, ויכפל מעשה הפזור פעם אחר פעם פעמים רבות, עד שתסור מנפשו התכונה המסיבת לכילות, ויהיה קרוב להגיע אל תכונת הפזור - ואז נסלק פעלות הפזור, ונצוהו להתמיד עלפעלות הנדיבות וישקד עליהן: לא יותיר ולא יחסר.

וכן כשנראהו מפזר - נצוהו לעשות פעלות הכילות ולשנותן; אבל לא ישנה פעל הכילות פעמים רבות כשנותו פעל הפזור. וזה החדוש הטוב - הוא סדר הרפואה וסודה, והוא: ששוב האדם מן הפזור לנדיבות - יותר קל ויותר קרוב, משובו מן הכילות לנדיבות. וכן שוב נעדר הרגשת ההנאה נזהר וירא חסא - יותר קל ויותר קרוב לשוב, משוב בעל התאוות נזהר. ולזה נכפל על בעל התאוות פעלת העדר ההנאה, יותר משנכפל עלנעדר ההרגשות פעלת התאוה; ונחייב על רהללב מסירת עצמו לסכנות, יותר משנחייב המוסר עצמו לסכנות רפות הלבב; ונרגיל הנבל ביתרון טוב הלבב, יותר משנרגיל מי שישלו יתרון לב טוב בנבלה - זהו סדר רפואות המדות וזכרהו.

ולזה הענין לא היו החסידים מניחים תכונת נפשיותיהם תכונה הממצעת בשנה - אך היו נוטים מעט לצד היתר, או החסר, עלדרך הסיג והשמירה. רצוני לומר, עלדרך משל: שהיו נוטים מן ההזירות - לצד העדר הרגשההנאה מעט; ומן הגבורה - לצד מסירות נפש בסכנות מעט; ומטוב הלבב - לצד יתרון טוב הלבב מעט; ומן הענוה - לצד שפלות הרוח מעט, וכן בשאר הענינים. ואל זה הענין רמזו באמרם: "לפנים משורת הדין" (ברכות ז א).

אבל מה שעשו אותם החסידים בקצת הזמנים, וקצת המקומות, וקצת אנשים מהם גם כן מנטות אחר הקצה האחד: בצום, וקום בלילות, והנחת אכילת בשר ושתית יין, והרחקת הנשים, ולבש הצמר והשער, ושכונת הקרים, והתבודד במדברות - לא עשו דבר מזה אלא עלדרך רפואות, כמו שזכרנו. ולהפסד אנשי המדינה גם כן: כשיראו שהם נפסדים בחברתם וראות פעלותיהם, עד שיפחדו מהפסד מדותיהם בעבורם - ועלכן ברחו להם למדברות ולמקום שאין שם אדם רע. כמאמר ירמיה הנביא, עליו השלום: "מיתנני במדבר מלון ארחים ואעזבה אתעמי ואלכה מאתם, כי כלם מנאפים עצרת בגדים" (ירמיה ט א). וכאשר ראו הפסילים שהחסידים עשו אלה הפעלות ולא ידעו כונתם, חשבו שהן טובות וכונו אליהן, בחשבם שיהיו כמותם. ויענו אתגופתם בכלמיני ענוי, ויחשבו שהם קנו לעצמם מעלה ומדה טובה ושעשו טובה, ושבה יתקרב האדם לשם - כאלו השם יתברך שונא הגוף ורוצה לאבדו. והם לא ידעו שאלו הפעלות רע, ושבהן תגיע פחיתות מפחיתות הנפש. ואין להמשיך אלא לאיש שאינו יודע במלאכת הרפואות, כשיראה בקיאים מהרופאים שהשקו חולים נוטים למות סמים הנקראים בערבית: שחם, חנטל ומחמדה, ובלע"ז - קולוקינטידא ואשקמוניא; והצבר, ובלע"ז - אלואי וכיצא בהם; ופסקו מהם המזון, ונרפאו מחלים ונמלטו מן המות הצלה גמורה - ואמר הסכל ההוא: אחר שאלו הדברים מרפאים מן החלי, כלשכן שיעמידו הבריא עלבריאותו, או יוסיפו כח. והתחיל לקחת אותם תמיד ולהתנהג בהנהגות החולים, שהוא יחלה בלא ספק - כן הם חולי הנפשות אלו בלא ספק בלקחם הרפואות עלהבריאות.

וזאת התורה התמימה המשלמת אותנו, כמו שהעיד עליה יודעה: "תורת ד' תמימה משיבת נפש, עדות ד' נאמנה מחכימת פתי" (תהלים יט ח) - לא זכרה דבר מזה. ואמנם כונה להיות האדם טבעי הולך בדרך האמצעי: יאכל מהשיש לו לאכל - בשווי, וישתה מהשיש לו לשתות - בשווי, ויבעל מהשמתר לו לבעל - בשווי, וישכן במדינות בישר ובאמנה; לא שישכן במדבריות ובהרים, ולא שילבש הצמר והשער, ולא שיענה גופו. והזהירה מזה, לפי מהשבא בקבלה. נאמר בנזיר: "וכפר עליו

מאשר חטא על הנפש" (במדבר ו יא). ואמרו רבותינו, זכרונם לברכה: "וכי עלאיזה נפש חטא זה? - אלא על שצער עצמו מוהיין. והלא דברים קלוחמר: מהזה שצער עצמו מוהיין - צריך כפרה, המצער עצמו מקלדבר ודבר עלאחת כמה וכמה" (תענית יא א).

ובדברי נביאינו וחכמי תורתנו ראינו, שהיו מכונים על השווי ושמירת נפשם וגופם, על מהשתחבם התורה. וענה השם יתברך עליד נביאו למי ששאל לצום יום אחד בעולם אם יתמיד אם לא, והוא אמרם לזכריה הנביא: "האבכה בחדש החמשי, הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים?" (זכריה ז ג) וענה אותם: "כיצמתם וספוד בחמישי ובשביעי וזה שבועים שנה, הצום צמתני אני? וכי תאכלו וכי תשתו הלוא אתם האכלים ואתם השתים" (שם ה-ו). ואחר כך צוה אותם בישור ובמעלה לבד, לא בצום, והוא אמרו להם: "פה אמר ד' צבאות לאמר: משפט אמת שפטו, וחסד ורחמים עשו איש את אחיו; ואלמנה ויתום, גר ועני אל תעשקו, ורעת איש אחיו אל תחשבו בלבבכם" (שם ט-י). ואמר אחר כך: "פה אמר ד' צבאות: צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמעדים טובים, והאמת והשלום אהבו" (שם ח יט). ודע, שה"אמת" - הן המעלות השכליות, מפני שהן אמתיות לא ישתנו, כמו שזכרנו בפרק השני; וה"שלום" - הן מעלות המדות, אשר בהן יהיה השלום בעולם.

ואשוב אל פונתי. שאם יאמרו אלו המתדמים באמות מאנשי תורתנו - שאיני מדבר אלא בהם - שהם אינם עושים מהשעושים אותו: מהטריחות גופותם, ופסוק הנאותיהם, אלא עלדרך הלמוד לכוות הנפש, כדי שיהיו נוטים אל הצד האחר מעט, כפי מה שבאנו בזה הפרק, שראוי שיהיה האדם כן - זוהי טעות מהם, כאשר אבאר. וזהו: שהתורה לא אסרה מהשאסרה, ולא צוה מהשצוה - אלא מפני זאת הסבה, רצוני לומר: כדי שנתרחק מן הצד האחד יותר עלצד ההפך. שאסור המאכלות האסורות כלן, ואסור הבעילות האסורות, והאזהרה עלהקדשה, ומהשהצריך בכתבת אשה וקדושיה, ועםכלזה אינה מתרת תמיד, אבל תאסר בעת הנדות והלדה, ועם כל זה גזרו רבותינו, זכרונם לברכה, למעט המשגל ומנעוהו ביום, כמו שבאנו בסנהדרין - זה כלו, אמנם, צונו השם יתברך להתרחק מקצה רב התאוה רחוק גדול, ולצאת מן המצוע אל צד העדר הרגשת ההנאה מעט, עד שתתחייב ותתחזק בנפשותינו תכונת הזהירות.

וכן כל מהשבתורה: פנתינת המעשרות, והלקט, והשכחה, והפאה, והפרט, והעוללות, ודין שמטה ויובל, והצדקה "די מחסורו" (דברים טו ח) - זה כלו קרוב מיתרוטובלבב, עד שנתרחק מקצה הנבלה רחוק גדול ונתקרב לקצה יתרוטובלבב, עד שיתחזק לנו "לב טוב". ובזאת הבחינה בחן רב המצוות, תמצאן כלן שהן מלמדות ומרגילות לחות הנפש. כמו שאסרה הנקימה והנטייה וגאלתהדם, באמרו: "לאתקם ולאטתר" (ויקרא יט יח); "עזבתעזב" (שמות כג ה); "הקם תקים עמו" (דברים כב ד) - עד שיחלש כח הפעס והרגז. וכן "השב תשיבם" (שם שם א) - עד שתסור תכונת הפילות. וכן: "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" (ויקרא יט לב); "כבד אתאביך ואתאמך" (שמות כ יב); "לא תסור מןהדבר אשריגידו לך" (דברים יז יא) - עד שתסור תכונת העזות ותגיע תכונת הבשלת. ואחר כך הרחיק מן הקצה האחרון, רצוני לומר: רב הבשת. ואמר: הוכח תוכיח אתעמיתך (ויקרא יט יז); לא תגור מפניאיש (דברים א יז) - עד שיסור רב הבשת גםכן וישאר בדרך האמצעי. וכשיבא האיש הסכל בלא ספק וישתדל להוסיף עלאלו הדברים, כמו: שיאסר המאכל והמשטה, מוסף על מה שצאסר מןהמאכלים; או יאסר הזווג יותר עלמהשנאסר מןהבעילות; ויתן כלממונו לעניים או להקדש, מוסף על מהשבתורה עלהקדשות ועלהצדקות, ועלהערכים - יהיה עושה מעשה הרעים והוא לא ידע, ויגיע אל הקצה האחר ויצא מןהמצוה לגמרי. ולחכמים בזה הענין דבר, לא שמעתי כלל יותר נפלא ממנו, והוא בגמרא דבני מערבא בפרק התשיעי מנדרים, דבר בגנות המקבלים עלעצמם שבוועות ונדרים עד שישארו כעין אסורים. אמרו שם בזה הלשון: "אמר רב אידי בשם רבי יצחק: לא דיך במהשאסרה תורה, אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים?" וזה הענין שזכרנו בשוה בלא תוספת ובלא חסרון.

הנה התבארלך מכל מהשזכרנוהו בזה הפרק: שצריך לכוון אל הפעולות הממצעות, ושללא יצא מהן אלקצה מנהקצות - אלא עלצד הרפואות ולעמד פנגדו בהפך. כמו שהאדם היודע במלאכת הרפואות, כשיראה מזגו שנשתנה מעט שנוי, לא ישכח ולא יניח החלי להתחזק עד שיצטרך אל רפואה חזקה בתכלית; וכשידע שאבר מאבריו חלוש, ישמר תמיד ויתרחק מדברים המזיקים לו ויכוון למהשיועילהו, עד שיבריא האבר ההוא, או עד שלא יוסיף חלשה - כן האדם השלם צריך לו שיזכר מדותיו תמיד, וישקל פעלותיו, ויבחן תכונות נפשו יום יום. וכלמהשיראה נפשו נוטה לצד קצה מנהקצות, ימרה ברפואה ולא יניח התכונה הרעה להתחזק בשנותו מעשה רע, כמו שזכרנו. וכן ישים לנגד עיניו המדות הפחותות אשר לו ושתדל לרפאתם תמיד, כמו שזכרנו - שאי אפשר לאדם מבלתי חסרון. שהפילוסופים כבר אמרו: "כבוד הוא ורחוק שימצא מי שהוא בטבע למעלות כלן, ר"ל: למעלות המדות ולמעלות השכליות, מזמן ומוכן". אבל בספרי הנביאים נמצא זה בהם הרבה. אמר: הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה (איוב ד יח); ומהיצדק אנוש עםאל, ומהיזכה ילוד אשה (שם כה ד). ושלמה המלך, עליו השלום, אמר סתם: כי אדם אין צדיק בארץ, אשר יעשהטוב ולא יחטא (קהלת ז כ). ואתה יודע שאדון הראשונים והאחרונים: משה רבנו, עליו השלום, כבר אמר אליו השם: יתברך: יען לאהאמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל (במדבר כ יב); על אשרמרייתם אתפי למי מריבה (שם כד); על אשר לאקדשתם אותי בתוך בני ישראל (דברים לב נא). וחטאו, עליו השלום, הוא: שנטה לצד אחד מנהקצות ממעלת המדות, והיא: הסבלנות. כאשר נטה לצד הרגזנות באמרו: שמעונו המרים (במדבר כ י), דקדק עליו השם: יתברך: שיהיה אדם כמוהו כועס לפני עדת ישראל במקום שאין ראוי בו הפעס! וכיצא בזה בדין האיש ההוא - חלול השם הוא. מפני שמתנועותיו ומדבריו כלם למדים, והיו מקוים להגיע בהם אל הצלחת העולם הזה והעולםהבא - ואיך יראה בו הפעס, והוא מפעולות הרע, כמו שבארנו, ולא יבא כי אם מתכונות רעות מתכונות הנפש. אבל אמרו בענין: "מרייתם אתפי" - הוא כמו שאבאר, והוא: שלא היה מדבר עם סכלים, ולא עם מי שאין לו מעלה; אבל עם אנשים שהקטנה שבנשיהם היתה כיחזקאל בןבוזי, כמו שזכרו החכמים, וכלמהשיאמר או יעשה יבחנוהו. וכאשר ראוהו שפעס, אמרו: שהוא, עליו השלום, ודאי אין לו פחיתות מדה, ולולא שהיה יודע שהשם: יתברך קעס עליו בבקשת המים ושאנחנו הכעסנוהו, יתברך, לא היה כועס - ואנו לאמצינו שהשם: יתברך קעס בדברו אליו בזה הענין, אבל אמר: קח אתהמטה והקהל את העדה וגו' (במדבר כח).

והנה יצאנו מכונת השער; אבל התרנו ספק מספקי התורה, שנאמר בו דברים רבים, ונשאל פעמים רבות: "איזה חטא חטא"? וראה מהשנאמר בו ומהשאמרנו בו אנחנו - והאמת תעשה דרכה.

ואשוב אל כונתי: כי כשיהיה האדם שוקל פעלותיו תמיד ומכוון אל אמצעותם, יהיה במדרגה עליונה ממדרגת בני אדם, ובזה יתקרב אל השם יתברך וישיג אל טובו - וזה הדרך השלם שבדרכי העבודה. וכבר זכרו החכמים, זכרונם לברכה, זה הענין וכתבו עליו ואמרו: כלהשם ארחותיו ומשגים בהם - זוכה ורואה בישועתו של הקדושברוךהוא, שנאמר: ושם דרך ארצנו בישע אלהים (תהלים נ כג). אל תקרי "ושם", אלא "ושם". וה"שימה" - היא השעור והסבא. זה הענין אשר פרשנו בזה הפרק כלו בשוה, וזהו שעור מהשראינוהו שצריך בזה הענין.